

Nicholas Bullock, Luc Verpoest (eds.), ***Living with History, 1914-1964: Rebuilding Europe after the First and Second World Wars and the Role of Heritage Preservation*** (KADOC Artes 12; Leuven: Leuven University Press, 2011, 390 pp., ISBN 978 90 5867841 6).

De artikelen in deze tweetalige bundel (Frans en Engels) zijn bewerkingen van papers in 2004 gepresenteerd op een symposium in Leuven. Er zijn 23 artikelen, die voor het merendeel cases behandelen in België en Frankrijk, met uitstapjes naar Duitsland, Engeland, Nederland en Kroatië. 'Europa' is dan een weidse benaming, zeker door de omissie van Oost-Europa.

1964 is het jaar van het 'Charter van Venetië', het fundament van de naoorlogse restauratiepraktijk. Daarin werd authenticiteit als voorwaarde voor restauratie gesteld en replica's afgewezen. Het doel van de conferentie was om de staat op te maken van de theorievorming en historiografie van monumentenzorg tijdens en na de oorlogen en om monumentenzorg te confronteren met ontwikkelingen in architectuur en stadsplanning. Hoe waardevol op zich, zijn de meeste artikelen deelstudies en kennen weinig reflectie, analyse of theorievorming. Misschien is de late uitgave van de congresbijdragen de reden dat voor een overzicht van de actuele discussies over erfgoed, oorlog, restauratie en reconstructie, beter gekeken kan worden in recente publicaties. Ik denk dan aan de dissertatie van Michael S. Falser, *Zwischen Identität und Authentizität. Zur politischen Geschichte der Denkmalpflege in Deutschland* (Dresden 2008); de catalogus van Winfried Nerdinger (ed.), *Geschichte der Rekonstruktion. Konstruktion der Geschichte* (München 2010) en de bundel van Martin Gegner en Bart Ziino (eds.), *The Heritage of War* (Londen 2012).

Na de Eerste Wereldoorlog werden verwoeste gebouwen en stadsdelen overwegend in traditionele vormen herbouwd, zoals de universiteitsbibliotheek van Leuven. Maar na de Tweede Wereldoorlog werd authenticiteit van de bouws substantie voorwaarde voor restauratie en waren reconstructies *not done*. Zo veranderden veel gebombardeerde steden in toonbeelden van modernisme. Maar in een aantal gevallen werd gekozen voor het hanteren van een traditionele bouwstijl, wat niet zozeer tot rechtstreekse kopieën leidde van vroegere gebouwen, als tot herstel van de structuur en de sfeer van de oude stad. Voorbeelden daarvan zijn Warschau en in Nederland Middelburg, Wageningen en Rhenen. In kringen van architecten en monumentenzorgers werd daarop tot voor kort neergekeken als een vorm van kitsch en geschiedvervalsing.

Maar de herwaardering van reconstructies en door de traditie geïnspireerde architectuur is intussen in volle gang.

De Nederlandse bijdragen in deze bundel van Arjen Looyenga (overleden in 2007) en Marieke Kuipers analyseren de Nederlandse wederopbouwplannen vanuit een van de vraagstellingen van de samenstellers, namelijk de relatie tussen erfgoedbehoud, stadsplanning en stedelijkheid. Voor Middelburg, Rhenen en Wageningen valt de balans positiever uit dan voor Den Haag, blijkt uit Looyenga's artikel 'Recreating an Urban Atmosphere: The Rebuilding of Three Dutch Towns: Middelburg, Rhenen and Wageningen' (188-199) en uit de voortreffelijk gedocumenteerde bijdrage van Kuipers, 'Regeneration of the Dutch Residence: Representation of State and Post-war Reconstruction at The Hague' (294-319).

Zonder meer het beste artikel uit de bundel is dat van Gabi Dolff-Bonenkämper, 'Histoires sans abri – abri sans histoires. La valeur historique et sociale des monuments reconstruits', 200-215. Hierin verhouden de behandeling van cases uit het verleden en actuele theorievorming zich voorbeeldig. Als cases analyseert zij twee reconstructies, het raadhuis van Munster en het geboortehuis van Goethe in Frankfurt. Van allebei was na de bombardementen in 1944 nagenoeg niets meer over, wel had de inventaris van de Vredeszaal (waar in 1648 de Vrede van Westfalen gesloten werd) de oorlog overleefd. Wat we nu zien in Munster en Frankfurt, zijn totale reconstructies (uit 1948 respectievelijk 1951), waarbij in Munster gebruik gemaakt is van nieuwe bouwtechnieken en -materialen. Zijn deze nieuwe gebouwen historische monumenten en dienen ze met de bijbehorende zorg behouden te blijven?

Dolff stelt dat de historische waarde van een gebouw uit vier elementen bestaat: plaats, materie, vorm en sociale betekenis. Teruggrijpend op de literaire receptietheorie van Hans-Robert Jauss schrijft Dolff dat een monument geen uitspraken doet, maar antwoorden biedt op vragen die wij moeten formuleren. 'Ce n'est pas le monument qui nous impose son interprétation. C'est nous qui devons trouver les questions à poser au monument et nous y trouverons des réponses. Cela implique que le monument contient un potentiel de réponses auxquelles personne n'a encore trouvé les questions' (203). De fysieke verschijning van het monument bevat een potentieel aan antwoorden, die gegeven worden als de juiste vragen worden gesteld – vandaar dat het zo belangrijk is om een gebouw in authentieke staat te behouden, omdat we nooit helemaal zeker kunnen zijn of alle vragen gesteld zijn.

Een gebouw kan als het niet meer bestaat, voortleven in het geheugen van diegenen die het nog hebben gekend, of als geestverschijning in oude afbeeldingen en foto's. Maar als de getuigen van toen er niet meer zijn? Hoe kan het oude gebouw dan een plaats in de collectieve herinnering innemen? Is het een oplossing de authentieke resten als ruïne te behouden of de inventaris in een museum te presenteren? In het eerste geval is er nog wel sprake van 'plaats', maar veel minder van 'materie' en nauwelijks van 'vorm'. In het laatste geval ontbreekt de 'plaats' en zijn 'materie' en 'vorm'

wel aanwezig, maar in hoge mate gemusealiseerd. Objecten in vitrines en stijlkamers kunnen de ruimtelijke sensatie van de originele setting nooit vervangen.

Ook wanneer het gebouw verdwenen is en louter als ‘image mentale’ (207) voortleeft, kan het een sociale rol blijven vervullen. De collectieve herinnering aan het monument als symbool van een verdwenen tijdperk is de voorwaarde voor een eventuele latere reconstructie.

Een reconstructie kan wel degelijk de betekenis van cultureel erfgoed krijgen. Ook bij de reconstructie komen plaats, materie, vorm en sociale betekenis samen: het waar gebeurde verleden wordt daarin niet weggepoetst of opgelost, maar is juist vertrekpunt van discussie. Ook als reconstructie geeft het monument antwoorden op vragen. De reconstructie neemt de kwaliteiten aan van het origineel, zonder dat origineel te zijn. Het is een jonger origineel, maar hoe dan ook een authentiek origineel *sui generis*, een ‘echte reconstructie’ (213).

Van het oude Rotterdam is na het bombardement in 1940 weinig overgebleven op een enkel gebouw na. De moderne gebouwen en infrastructuur van de binnenstad hebben grote verdiensten, maar maken het gemis aan het verleden niet goed. De breuk tussen de nieuwbouw enerzijds en de omringende oudere wijken anderzijds blijft zichtbaar. Het verbaast dan ook niet dat in Rotterdam de focus van de collectieve herinnering verschoven is naar het enige dat zichtbaar en tastbaar is: de brandgrens. Die brandgrens is uitgezet als wandelroute en wordt uitgelicht tijdens de herdenking op 14 mei. Een binnenstad heeft Rotterdam niet, die bestaat alleen in het archief.

Middelburg, Rhenen en Wageningen laten zien hoe het ook had gekund: niet het origineel, wel een echte reconstructie. In Duitsland verrijst nu trouwens – gedragen door generaties zonder herinnering aan het vroegere stadsbeeld – de ene echte reconstructie na de andere: de Frauenkirche in Dresden (gereed in 2005), in de nabije toekomst het Berliner Stadtschloss en in Potsdam het Stadtschloss en de Garnisionskirche.

Marlite Halbertsma, Erasmus Universiteit Rotterdam